

Olko, Justyna

Problematyka prekolumbijskiej gry w piłkę w środkowo-południowej Gwalemali

Studia i Materiały Archeologiczne 11, 73-104

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Justyna Olko

Problematyka prekolumbijskiej gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali

1. Założenia, cele i metodologia pracy

Niniejszy artykuł stanowi część większej pracy poświęconej problematyce rytualnej gry w piłkę w prekolumbijskiej Mezoameryce (fig. 1). Jej podstawą stała się stworzona przeze mnie baza danych dotyczących 1280 architektonicznych boisk do gry w piłkę, zgromadzonych na podstawie raportów wykopaliskowych i opracowań, a także niepublikowanych wyników badań terenowych. Wcześniejsza rozległa praca na ten temat powstała niemal dwadzieścia lat wcześniej i objęła zaledwie 670 boisk (TALADOIRE 1981). W aktualnej bazie oprócz informacji dotyczących samych boisk zawarto również dane na temat towarzyszących im rzeźb i ikonografii, depozytów ofiarnych i innych znalezisk archeologicznych oraz ich kontekstu przestrzennego w obrębie stanowiska. Celem analizy była nie tylko weryfikacja istniejącej typologii boisk, lecz także próba wyodrębnienia regionów, w których kompleks gry zdradza cechy lokalne oraz uchwycenie zależności i oddziaływań między różnymi regionami Mezoameryki w zakresie charakterystyki materialnych pozostałości gry w piłkę. Analiza tak rozległych danych musiała zostać przeprowadzona z wykorzystaniem aktualnych podziałów administracyjnych, przy czym posługiwałam się jak najmniejszymi jednostkami, a gdzie tylko było to możliwe, na wyższym poziomie analizy dane były rozpatrywane w perspektywie dawnych podziałów polityczno-kulturowych. Wyniki analizy wraz z danymi archeologicznymi, ikonograficznymi i etno-historycznymi miały posłużyć do rekonstrukcji społeczno-politycznego znaczenia gry w perspektywie lokalnej i ponadregionalnej.

Artykuł powstał na podstawie jednego z rozdziałów pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr. hab. Ryszarda Tomickiego, przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2000 r. Autorka pracuje pod kierunkiem prof. UW dr. hab. Mariusza Ziółkowskiego w Andyjskiej Misji Archeologicznej IA UW.

2. Problematyka rytualnej gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali

Środkowo-południowa Gwatemala dostarcza szczególnie interesujących danych na temat gry w pelotę ze względu na niezwykle trwałą obecność tego rytuału, znaczne zróżnicowanie jego materialnych pozostałości, czy wreszcie możliwości prześledzenia dynamiki jego rozwoju. Na uwagę zasługują również dane pozwalające na rekonstrukcję społeczno-politycznego znaczenia rytualnej gry w piłkę i jej roli w dalekosiężnych interakcjach łączących ten obszar z innymi częściami Mezoameryki. Należy podkreślić, że problematyka gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali cieszyła się sporym zainteresowaniem badaczy, dla których rytuał ten był istotnym argumentem dla tworzenia szerszych hipotez zakładających infiltrację obcych wpływów za pośrednictwem migracji i podbojów lokalnych społeczności przez obce grupy. Co ciekawe, hipotezy o podobnych mechanizmach i założeniach, wykorzystujące jako kluczowy argument dane archeologiczne związane z grą w piłkę, były odnoszone do różnych przedziałów chronologicznych (jak wczesny okres klasyczny, schyłkowy klasyczny i postklasyczny)¹, zawsze jednak opierały się na dość selektywnie analizowanych danych, a nie na rzetelnej analizie architektonicznych cech boisk oraz ich dystrybucji. Pomijały również szerszy kontekst przestrzenny i chronologiczny występowania poszczególnych elementów związanych z kompleksem gry, które powinny stać się podstawą wnioskowania o ciągłości czy gwałtownym zaniku poszczególnych cech. Są to jednocześnie hipotezy dość powszechnie akceptowane i szeroko rozpowszechnione, mimo że ostatnie lata przyniosły pierwsze krytyczne zastrzeżenia wynikające z analizy źródeł pisanych i archeologicznych. Wśród tej fali reinterpretacji kluczowych przemian politycznych i kulturowych środkowo-centralnej Gwatemali brak jednakże argumentów wynikających z krytycznej analizy danych związanych bezpośrednio z grą w piłkę. Założeniem mojej pracy jest zatem próba reinterpretacji społeczno-politycznego i kulturowego znaczenia gry w piłkę w oparciu o możliwie najbardziej kompleksowe i aktualne dane.

Obszar poddany analizie obejmuje obecne departamenty Alta i Baja Verapaz, Chimaltenango, Escuintla, Huehuetenango, Guatemala, Jalapa, Jutiapa, Progreso, Quetzaltenango, Quiché, Santa Rosa, Suchitepequez, Retalhuleu, Totonicapan i Zacapa (fig. 2). Wyodrębnienie takiego terytorium w kontekście analizy kompleksu do gry w piłkę zostało zaproponowane po raz pierwszy przez Borhegyi'ego, który udowodnił istnienie wspólnego dla tego regionu kompleksu związanego z grą, choć potraktował oddzielnie centralne wyżyny Gwatemali i wybrzeże Pacyfiku (BORHEGYI 1980: 13–17). Jego podział opierał się na różnicach w stroju i ekwipunku graczy, znanych z ikonografii i z pozostałości archeologicznych, jak również na typologii boisk zaproponowanej wcześniej przez A.L. Smitha (SMITH 1961), jednak w świetle aktualnych danych różnice pomiędzy tymi dwoma obszarami nie

¹ Okres preklasyczny – 1800 p.n.e.–200 n.e., wczesny klasyczny – lata 200–400, środkowy klasyczny – 400–600, późny klasyczny – 600–800/900, schyłkowy klasyczny – 800/900–1000, wczesny postklasyczny – 1000–1200, późny postklasyczny – 1200–1523.

są zbyt ostre. Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę tylko dane, jakimi dysponował Borhegyi w 1981 roku, wskazują one wyraźnie, że niektóre typy boisk i markerów oraz przedmioty związane z grą występują w obu strefach, natomiast sporadycznie lub wcale – w innych regionach Mezoameryki. Kompleks związany z grą w piłkę jest tu dobrze udokumentowany od późnego okresu preklasycznego do momentu przybycia Hiszpanów (ok. 400 p.n.e. – 1523), wykazując nieprzerwaną ciągłość i popularność, choć nie we wszystkich regionach środkowo-południowej Gwatemali. Analiza danych związanych z grą pozwala na uchwycenie zmian zachodzących w jej charakterystyce, które można skonfrontować z przemianami kulturowo-politycznymi oraz zmieniającymi się mechanizmami oddziaływań zarówno w obrębie tego terytorium, jak i pomiędzy nim a innymi częściami Mezoameryki: nizinami Majów, Chiapas, Oaxaca, Wybrzeżem Zatokowym czy Salwadorem i Hondurasem.

3. Pozostałości materialne

Aktualna baza danych zawiera 244 boiska z obszaru środkowo-południowej Gwatemali wykazujące ogromną różnorodność typów: II, IV, V, VI, VII i VIII (patrz: Aneks), (fig. 3, 4). Niektóre z typów mają charakter lokalny, pozostałe natomiast znane są także z innych regionów. Typ II (fig. 5) jest niezwykle popularny na nizinach Majów, a na omawianym obszarze pojawia się tylko w Alta i Baja Verapaz, graniczących z właściwymi nizinami, będąc tam jednak tylko jednym z kilku rodzajów boisk. Typy IV i V (*palangana*) (fig. 6, 7) mają charakter lokalny. Pierwszy z nich dominuje na wyżynach centralnej Gwatemali (zwłaszcza w departamencie Quiché, pojedynczy przypadek znany jest także z przyległego Chiapas), drugi natomiast jest bez wątpienia jedynym typem znanym tylko na obszarze środkowo-południowej Gwatemali, wykazującym jednocześnie bardzo rozległe rozprzestrzenienie na tym terytorium.

Pozostałe typy to boiska zamknięte, których strefy końcowe ograniczone są specjalnie wzniesioną platformą lub murem. Należy podkreślić, że wedle niezwykle rozpowszechnionej opinii, forsowanej między innymi przez Johna W. Foa (FOX 1978; 1987; 1991), ten rodzaj budowli jest „intruzyjny” na tych terenach, będąc bezpośrednim importem, którego źródeł należy szukać gdzieś w środkowym Meksyku, na Wybrzeżu Zatokowym lub na północnym Jukatanie. Najwcześniejszym z tych zamkniętych typów boisk jest typ VI (fig. 8), którego wszystkie schyłkowo-klasyczne i wczesnopostklasyczne (900–1200 n.e.) przykłady pochodzą ze środkowego Meksyku i Hondurasu, natomiast większość wcześniejszych, późnoklasycznych (600–900 n.e.) z Gwatemali (10 boisk), z Chiapas (2), Oaxaca (1), Salwadoru (1). Jego źródeł należałoby zatem szukać raczej w środkowej Gwatemali i Chiapas, niż w środkowym Meksyku. Największa koncentracja boisk kolejnego typu – VII (fig. 9) – pochodzi z Chiapas, a w przyległych regionach Gwatemali znanych jest tylko kilka przypadków. Najwcześniejsze przykłady datowane są na późny okres klasyczny na terenie Chiapas (15 boisk), Oaxaca (7) i Puebla (3). Typ VII pojawił się zatem już w późnym okresie klasycznym (tradycyjnie kojarzonym

wyłącznie z „wcześniejszymi ewolucyjnie” – otwartymi boiskami), jednakże nie na obszarach, które uważa się za źródło boisk zamkniętych, wtórnie importowanych do Gwatemali. Wreszcie, późnopośredniowieczny (1200–1523) typ VIII (fig. 10, 11, 12) jest zdecydowanie najbardziej popularny na obszarze centralnej Gwatemali (Quiché), choć znane są dwa wcześniejsze, wczesnopośredniowieczne przykłady pochodzące z centralnego Meksyku. Należy jednak zauważyć, że nie wszystkie boiska tego typu w Gwatemali zostały poddane badaniom archeologicznym, stąd ich część jest datowana tradycyjnie (tzn. w oparciu o dane etnohistoryczne odnoszące się do stanowiska) i może równie dobrze pochodzić z wcześniejszej fazy okresu postklasycznego, gdyż spora część stanowisk wykazuje tu ciągłość osadniczą. Ponadto typ VIII jest bezpośrednią kontynuacją wcześniejszego typu VII, od którego różni się tylko wielkością stref końcowych zachowując niemal identyczny profil (TALADOIRE 1981); co więcej, na obszarze Gwatemali różnica ta nie jest zbyt uderzająca.

Niektóre z rodzajów boisk występują na dość ograniczonym obszarze (jak typ IV czy VI), inne wykazują znaczne rozprzestrzenienie (jak typ V). Poszczególne regiony środkowo-południowej Gwatemali różnią się między sobą: w niektórych dominuje tylko jeden rodzaj boisk (Gwatemala, Escuintla, Zacapa, Sacatepequez, Santa Rosa) lub dwa (Progreso, Jutiapa), natomiast inne charakteryzuje ogromne zróżnicowanie typologiczne: Quiché i Huehuetenango (5 typów boisk) i Baja Verapaz (4 typy boisk). W trzech ostatnich regionach mamy do czynienia nie tylko z dobrze udokumentowaną ciągłością rytuału gry, ale i ze współwystępowaniem przestrzennym i do pewnego stopnia czasowym boisk otwartych i zamkniętych.

Tab. 1. Typy boisk w środkowo-południowej Gwatemali, ich datowanie i liczebność

Typ boiska	Okres					
	wczesny klasyczny	środkowy klasyczny	późny klasyczny	schyłkowy klasyczny	wczesny postklasyczny	późny postklasyczny
I			4			
II	1		7	3		
IV			22			
V	2	5	72			
VI			16	1		
VII				3	2	1
VIII				1?		15

Tab. 2. Występowanie poszczególnych typów boisk w środkowo-południowej Gwatemali²

Departament	Typ boiska											
	I	II	IV	V	VI	VII	VIII	NZz	NZo	NZ	Wz	Wo
Alta Verapaz		3			1	3		1	4		5	7
Baja Verapaz		3		1		1	3	4	3		9	7
Chimaltenango				1			4				5	
Escuintla				1						4	1	
Guatemala				41				1	1		42	1
Huehuetenango		1	1	1		1	2	3			7	2
Jalapa	2			17	2			3			22	2
Jutiapa				2	2			1	1	2	5	1
Progreso		1			11			2	1		13	2
Quiché		1	21	6		1	6	14	5		27	27
Rethaleu									2	2		2
Sacatepequez				2				4			6	
Santa Rosa				3							3	
Zacapa					1			2	1		3	1

NZz – niezaklasyfikowane, zamknięte; NZo – niezaklasyfikowane, otwarte; NZ – niezaklasyfikowane; Wz – wszystkie zamknięte; Wo – wszystkie otwarte

Z samymi boiskami związana jest bezpośrednio kolejna kategoria pozostałości archeologicznych – markery, czyli różne rodzaje kamiennych rzeźb wykorzystywanych w trakcie gry, najprawdopodobniej służące do zdobywania punktów. Nie ma żadnych wątpliwości co do roli kamiennych pierścieni, gdyż wiemy na podstawie źródeł etno-historycznych, że starano się przetrząsnąć przez nie kauczukową piłkę. Mniej jasna jest rola kamiennych płyt umieszczanych w alei do gry lub na ławach struktur bocznych, czy kamiennych, trzpieniowatych głów mocowanych w górnej części tychże struktur, nad powierzchnią do gry (fig. 12:b).

Tab. 3. Markery do gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali

	Okres				
	wczesny klasyczny	środkowy klasyczny	późny klasyczny	schyłkowy klasyczny/ wczesny postklasyczny	późny postklasyczny
markery na ławach			1?		
markery w alei	1		1		
pierścienie				1?	
trzczenie		3	34		7

² Tabela obejmuje tylko boiska zaklasyfikowane do odpowiednich typów; pozostała ich część nie została przebadana archeologicznie lub brak danych na temat ich charakterystyki architektonicznej i dlatego figurują jako boiska niezaklasyfikowane (NZ).

Markery umieszczane w alei do gry i na ławach, charakterystyczne dla nizin Majów, są niezwykle rzadkie na analizowanym obszarze. Pojawiają się jednak na przykład w La Lagunita (dep. Quiché) niezwykle wcześnie (okres protoklasyczny), na boisku w lokalnym typie *palangana* (V). Boiska tego typu są później wyposażone wyłącznie w markery trzpieniowate. Te ostatnie znane są przede wszystkim z Gwatemali, pojedyncze przykłady pochodzą z Hondurasu, Salwadoru, Chiapas i Jukatana. W Gwatemali cechuje je niezwykle rozległe rozprzestrzenienie, obejmujące departamenty Baja Verapaz, Chimaltenango, Guatemala, Jalapa, Jutiapa, Huehuetenango, Progreso i Quiché. Ten rodzaj rzeźb był w użyciu przynajmniej od wczesnego okresu klasycznego aż po ostatnią fazę okresu postklasycznego, występując z wszystkimi typami boisk znanymi z tego obszaru, może za wyjątkiem typu VII.

Choć liczba zachowanych markerów z okresu postklasycznego jest stosunkowo niewielka, pod względem formy i ikonografii dowodzą one niezwyklej ciągłości tradycji od okresu klasycznego (tab. 4). Rozprzestrzenienie tego rodzaju markerów nie pozostawia cienia wątpliwości, że mamy tu do czynienia ze zjawiskiem lokalnym, możliwe że z niezwykle wczesnym. Mogłoby na to wskazywać pochodzące z wyżyn Gwatemali naczynie w formie I-kształtnego boiska z trzpieniowatymi rzeźbami, jeśli tylko datowanie na okres protoklasyczny zaproponowane przez Borhegyi'ego jest poprawne (BORHEGYI 1980: 4).

Tab. 4. Rodzaje markerów trzpieniowatych i miejsce znalezienia

RODZAJ MARKERA	OKRES		
	ŚRODKOWY KLASYCZNY	PÓŹNY KLASYCZNY	PÓŹNY POSTKLASYCZNY
głowa zwierzęca		Kaminaljuyú (małpa), Kaminaljuyú (jaguar), Chalchitan	El Jocote
wąż z ludzką głową w paszczy		Kaminaljuyú, Finca el Recuerdo, San Pedro Pinutla, Paso de Tobon, Guaytan	Mixco Viejo
głowa papugi	Kaminaljuyú, Frutal	Paso de Tobon, Papalhuapa	
głowa papugi z ludzką głową w dziobie		Kaminaljuyú, Xalapan, Asunción Mita	
głowa węża		Kaminaljuyú, Asunción Mita, Guaytan, Llano Grande	
głowa ludzka	Kaminaljuyú, Palo Gordo, Finca Nueva Linda	Guaytan, Huil, Caquixay	

4. Obecność gry w piłkę w kulturze środkowo-południowej Gwatemali

4.1. Okres preklasyczny

Obecność rytuału gry w piłkę jest dobrze udokumentowana w Gwatemali już od czasów preklasycznych. Choć długo jedynymi hipotetycznymi boiskami datowa-

nymi na wczesne fazy okresu preklasycznego były domniemane place do gry znane z głównych centrów kultury olmeckiej, San Lorenzo i La Venta (SCHIEBER DE LAVARREDA 1994: 78–81) odkrycia dokonane w ostatnich latach na wybrzeżu południowej Gwatemali zasadniczo zmieniły naszą wizję wczesnych faz rozwoju gry w pelotę. Najwcześniejsze znane obecnie boisko pochodzi z Paso de Amada³, późniejsze przykłady – z Abaj Takalik⁴ i z Ujuxte⁵ – kluczowych regionalnych centrów politycznych. Choć geneza sformalizowanego kompleksu rytualnej gry w piłkę jest tradycyjnie kojarzona z kulturą olmecką, dane archeologiczne wskazują na jego bardzo wczesną obecność w innych regionach Mezoameryki, zwłaszcza na obszarze południowego Chiapas (skąd pochodzi jeszcze kilka boisk środkowo-preklasycznych) i Gwatemali, a także na nizinach Majów, w Oaxaca, a nawet w odległym Guerrero.

Pierwszym architektonicznym boiskom w południowej Gwatemali towarzyszą rzeźby i wyrafinowana ikonografia w tzw. stylu Izapa. Choć wielu badaczy opowiada się za pochodzeniem ikonografii gry w piłkę i samego rytuału związanego z krwawą ofiarą z Wybrzeża Zatokowego (a więc obszaru rozwoju kultury olmeckiej i jej spadkobierców), dokładniejsza analiza stylistyczna i ikonograficzna dowodzi, że wpływy mogły być obustronne (PARSONS 1986: 74–75). Zamiast jasno widocznych jednokierunkowych wpływów w okresie preklasycznym mamy raczej do czynienia z szeroką sferą oddziaływań – łączącą Veracruz, południowy Chiapas, wybrzeże Pacyfiku i Oaxaca – gdzie również manifestuje się obecność rytuału gry w pelotę. Co istotne, ikonografia kultury Izapa i fazy Miraflores na stanowisku Kaminaljuyú (dep. Guatemala) zapoczątkowuje pewne motywy i tematy, które w kontekstach związanych z grą rozwijają się w klasycznej sztuce Veracruz i późnoklasycznej kulturze Cotzumalhuapa w południowej Gwatemali.

4.2. Wczesny i środkowy okres klasyczny. Problem wpływów Teotihuacán

Analiza problematyki gry w środkowym okresie klasycznym powinna uwzględnić istniejące hipotezy i modele interpretacyjne zaproponowane przez E. Pasztory (PASZTORY 1972) i A.L. Parsonsa (PARSONS 1991) i często akceptowane (np. TALADOIRE 1994). Wedle Pasztory gra i towarzyszące jej rytuały były rozpowszechniane w pierwszej połowie okresu klasycznego przez kupców, przy czym specjalna rola miała tu przypaść południowej Gwatemali, wyjątkowo aktywnej w dalekośiężnym handlu i produkcji kakao. Gra była natomiast zdecydowanie obcym importem i mało znaczącym kultem w Teotihuacán, będącym najważniejszym stanowiskiem centralnego Meksyku i główną potęgą handlowo-ekonomiczną tego czasu (PASZTORY 1972: 441–445). Ta hipoteza została znacznie zmodyfikowana przez Parsonsa, który uznał grę za element ideologii i dalekośiężnej ekspansji meksykańskiego imperium Teotihuacán. Według tego badacza środkowoklasyczna gra w piłkę w dolinie Gwatemali nie jest wynikiem lokalnego rozwoju, lecz została przy-

³ Chiapas, wczesny okres preklasyczny; CLARK, BLAKE, HILL 1998.

⁴ Retalhuleu, Gwatemala, środkowy okres preklasyczny; ORREGO 1998: 55.

⁵ Retalhuleu, Gwatemala, późny okres preklasyczny; LOVE 1998: 309–311.

niesiona około 400 r. n.e. z wybrzeża Zatoki Meksykańskiej wraz z typowym wyposażeniem (jarzma i *hachas*) przez przedstawicieli imperium Teotihuacán, które w swej ideologii wykorzystywało elementy zaczerpnięte z terenów Veracruz. Choć jest oczywiste, że Majowie już w czasach preklasycznych znali grę w piłkę, istotną częścią nowego kompleksu miały być formalne boiska i wyposażenie graczy. W świetle tej hipotezy rytuał gry miałby być kluczowym czynnikiem ideologicznym, ułatwiającym polityczną i religijną legitymizację obecności meksykańskiej potęgi w Kaminaljuyú (PARSONS 1991).

Ustosunkowanie się do tych hipotez wymaga przede wszystkim przedyskutowania kluczowej kwestii charakteru obecności imperium Teotihuacán na terenie środkowej i południowej Gwatemali, obszarze odległym od meksykańskiego ośrodka o ponad tysiąc kilometrów. Fenomen Teotihuacán w Kaminaljuyú (manifestujący się przede wszystkim w architekturze w czystym niemal stylu meksykańskim i w obecności obcych wyrobów i ich imitacji) był przedmiotem dyskusji już od czasów wykopalisk w latach czterdziestych, kiedy sformułowano pierwszą hipotezę o podboju gwatemalskiego ośrodka przez potężniejszych przybyszów (KIDDER, JENNINGS, SHOOK 1946). Hipoteza ta poprzedziła późniejsze interpretacje tłumaczące podbój przyczynami ekonomicznymi (SANDERS, PRICE 1968; PARSONS 1969). Nową fazę badań i interpretacji zapoczątkował projekt University of Pennsylvania w latach siedemdziesiątych, a zwłaszcza badania Kennetha Browna, który rozpatrzył problem obecności Teotihuacán w skali całej doliny Guatemala. Wydaje się, że pojawienie się wpływów obcych nie wpłynęło na zmianę struktury politycznej doliny, podzielonej między dwa główne ośrodki: Kaminaljuyú i Frutal. Podczas gdy ślady wpływów Teotihuacán współwystępują z elementami lokalnej kultury na pierwszym stanowisku, uderza zupełny brak importów środkowomeksykańskich w pobliskim Frutal, które uczestniczyło w innych powiązaniach handlowych łączących je z leżącymi na północ wyżynami i nizinami Majów (BROWN 1977: 292–299, 414–416). Oba centra różnią się z kolei od trzeciego znaczącego stanowiska, jakim jest Solano, gdzie architektura w stylu meksykańskim pojawiła się wcześniej niż w Kaminaljuyú, nie stwierdzono natomiast niemal żadnych elementów lokalnych. Według Browna Solano funkcjonowało poza lokalnym systemem politycznym, służąc jako istotny węzeł wymiany dalekosiężnej, cała dolina natomiast była nie tyle obszarem eksploatowanym przez odległe mocarstwo, ile wielopolitycznym portem handlowym (*poly-political port of trade*), kontrolowanym przez lokalną elitę czerpiącą korzyści z dalekosiężnego handlu (BROWN 1977: 363).

Zrozumienie charakteru obecności obcych wpływów na terenie środkowo-południowej Gwatemali w pierwszej połowie okresu klasycznego pozwala na polemikę z hipotezami Pasztory i Parsonsa, które bezpośrednio wiążą owe wpływy z problematyką gry w piłkę. Główną podstawą dyskusji muszą pozostać jednak same świadectwa archeologiczne. Jeśli piłka została sprowadzona z obszaru Veracruz przez Teotihuacán, powinniśmy rozpatrywać dane pochodzące z wczesnego i środkowego okresu klasycznego, kiedy trwała ekspansja tego imperium. Dane przywoływane jako argumenty za obcą proveniencją gry to boiska, trzpieniowate markery,

wyposażenie graczy i ikonografia (zwłaszcza z regionu Escuintla). Zaczniemy od samych boisk, zarówno tych z doliny Guatemala, jak i całej środkowo-południowej Gwatemali.

Wszystkie zaklasyfikowane boiska należące do tego wczesnego przedziału czasowego (za wyjątkiem niepewnie datowanego boiska typu II z Unión Barrios) reprezentują typ V (*palangana*), czyli zagłębione, prostokątne boiska otoczone z czterech stron murem, których występowanie ograniczone jest, w skali całej Mezoameryki, do gwatemalskich departamentów Guatemala i Quiché. Co istotne, najstarszy przykład *palangana* pochodzi z wyżyn Gwatemali (a nie z terenów, na których manifestują się wpływy Teotihuacán) ze stanowiska La Lagunita, dep. Quiché. Jest to boisko przebadane archeologicznie i precyzyjnie datowane na okres protoklasyczny. W La Lagunita brak jest jakichkolwiek wpływów Teotihuacán, co więcej, wzniesienie boiska poprzedza pierwsze infiltracje wpływów meksykańskich o dwa-trzy stulecia. Z następnej fazy, okresu wczesnoklasycznego, pochodzą jeszcze dwa boiska z La Lagunita (jedno otwarte, drugie *palangana*; ICHON 1977), potwierdzające ciągłość tradycji wznoszenia tego rodzaju boisk. W tym samym regionie *palangana* odkryto w San Juan Las Vegas, gdzie brak środkowoklasycznej fazy osadniczej (ICHON, GRIGNON-CHEESMAN 1983: 45–46).

Tab. 5. Wczesno- i środkowoklasyczne boiska na terenie środkowo-południowej Gwatemali

Okres	Region	Stanowisko	Typ boiska*	Liczba
protoklasyczny / wczesny klasyczny	Quiché	La Lagunita	V	1
wczesny klasyczny	Alta Verapaz	Unión Barrios	II	1
wczesny klasyczny	Quiché	La Lagunita	V	1
wczesny klasyczny	Quetzaltenango	Monrovia	NZo	1
wczesny klasyczny	Quiché	La Lagunita	NZo	1
wczesny / środkowy klasyczny	Guatemala	Frutal	V	1
wczesny / środkowy klasyczny	Jalapa	El Chaguite	NZz	1
środkowy klasyczny	Guatemala	Kaminaljuyú	V	1
środkowy klasyczny	Guatemala	Kaminaljuyú	V	3
środkowy / późny klasyczny	Jalapa	bez nazwy	V	15
środkowy / późny klasyczny	Jutiapa	bez nazwy	V	2
środkowy / późny klasyczny	Santa Rosa	bez nazwy	V	1

* oznaczenia jak w tabeli 2

Wpływ Teotihuacan nie stwierdzono również na terytorium departamentów Jalapa i Jutiapa, gdzie *palangana* cieszyła się wielką popularnością. Wynika stąd, że jedyny typ boiska, który znamy w Kaminaljuyú, pojawia się w innym regionie Gwatemali, gdzie nigdy nie stwierdzono obecności meksykańskiej, i wyprzedza jednocześnie pojawienie się tych wpływów w samym Kaminaljuyú. Hipoteza Parsonsa o pochodzeniu tych boisk z Veracruz (gdyż w samym Teotihuacán w ogóle nie ma boisk, mogło więc być tylko pośrednikiem) opiera się również na domyśle,

że boiska głównego stanowiska tego regionu, El Tajín, są wczesnoklasyczne. Bez trudu można jednak zauważyć, że struktury do gry na terenie Veracruz i całego Wybrzeża Zatokowego nie tylko nie przypominają w niczym konstrukcji typu *palangana*, ale wyniki wykopalisk dowodzą, że wszystkie boiska w El Tajín wzniesiono dopiero w ostatniej fazie okresu klasycznego (RAESFELD 1992).

Tab. 6. Boiska w departamencie Guatemala

Okres	Typ boiska			
	V	NZz*	NZo	NZ
środkowy klasyczny	5			
późny klasyczny	36			1
postklasyczny		1	1	

* oznaczenia jak w tabeli 2

Tab. 7. Występowanie boisk typu V (*palangana*)

Okres	Region	Liczba
protoklasyczny / wczesny klasyczny	Quiché	
wczesny klasyczny	Quiché	
wczesny / środkowy klasyczny	Guatemala	1
środkowy klasyczny	Guatemala	4
środkowy / późny klasyczny	Jalapa	18
środkowy / późny klasyczny	Santa Rosa	1
późny klasyczny	Baja Verapaz	1
późny klasyczny	Guatemala	36
późny klasyczny	Quiché	4
późny klasyczny	Sacatepequez	3
późny klasyczny	Chimaltenango	2
późny klasyczny	Escuintla	1
późny klasyczny	Huehuetenango	1
późny klasyczny	Jalapa	2
późny klasyczny	Progreso	1
późny klasyczny	Santa Rosa	2

Nie ulega zatem wątpliwości, że boiska charakterystyczne dla doliny Gwatemali są typem czysto lokalnym, niespotykanym poza środkowo-południową Gwatemalą. Co ciekawe, choć na wspomnianym stanowisku Frutal brak jest wpływów meksykańskich, jest tu boisko, kilka trzpieniowatych głów-markerów, kamienne przedmioty związane z grą (jarzmo), a w najbliższym sąsiedztwie odkryto jeszcze trzy inne boiska. Żadne boisko nie zostało natomiast odkryte w Solano, stanowisku zdradzającym najwięcej obcych wpływów. Choć fakty te czynią hipo-

tezę o roli Teotihuacán w genezie gwatemalskiej gry w piłkę całkiem bezpodstawną, jest ona wciąż atrakcyjna dla wielu badaczy. Taladoire (TALADOIRE 1994) podtrzymuje tezę o roli Teotihuacán w przenoszeniu ideologii związanej z grą, choć przyznaje, że liczba boisk gwałtownie wzrasta po ustaniu wpływów meksykańskich. Tłumaczy to tym, że obecność wpływów meksykańskiego imperium charakteryzuje się brakiem formalnych boisk, pojawia się natomiast gra związana wyłącznie ze stojącymi markerami. Zaledwie jeden taki marker odkryto w Teotihuacán, jeden w Kaminaljuyú, jeden w Tikal na nizinach Majów i kilka w Chiapas. Na podstawie aktualnie dostępnych danych trudno jest ustalić genezę tego elementu oraz jego rolę w grze, nie można natomiast mówić o czasowym wykluczaniu się gry na formalnych boiskach i tej z użyciem stojących markerów. Takie rzeźby z Kaminaljuyú datowane są na późny okres preklasyczny i protoklasyczny (a więc przed wpływami meksykańskimi), natomiast przykład z Tikal jest wczesnoklasyczny, pochodzi więc z okresu, w którym istniało już w tym ośrodku formalne boisko (COE 1990).

Należałoby wreszcie rozpatrzyć tezę o obcej genezie trzpieniowatych markerów. Parsons uważa, że wywodzą się one z trzpieniowatych głów, elementu dekoracji rzeźbiarskiej w Teotihuacán, gdzie jednak nie są ani zbyt częste, ani związane z boiskami. Wedle tego badacza nie tylko środkowoklasyczne markery wykształciły się pod wpływem meksykańskim, ale niektóre rzeźbione głowy z Teotihuacán przypominają wczesne przykłady sztuki Cotzumalhuapa z Gwatemali. Podkreśla on fakt, że węzowe głowy przypominające styl Cotzumalhuapa są znane z Xalapan w Veracruz, nie bierze jednak pod uwagę, że to tam są one zjawiskiem wtórnym. Wszystko to prowadzi Parsonsa do następującej konkluzji: *Ten szczególnie kompleks gry w piłkę musiał zostać przeniesiony na południe na progu okresu środkowoklasycznego poprzez tropikalne wybrzeża Zatoki Meksykańskiej, „kraj kauczuku”, gdzie dodano do niego formalne boiska i kamienne jarzma* (PARSONS 1991: 200).

Problem trzpieniowatych markerów został już szczegółowo przedyskutowany w części poświęconej analizie danych materialnych, z której wynika, że ten rodzaj rzeźb występuje bardzo często także poza Kaminaljuyú, a mianowicie prawie wyłącznie w środkowo-południowej Gwatemali i Hondurasie, przejawiając znaczną różnorodność i ciągłość. Z tym rodzajem markerów występują niemal wszystkie typy boisk na omawianym obszarze, począwszy od środkowego okresu klasycznego aż do późnego postklasycznego. Zwraca uwagę także zadziwiająca trwałość motywów ikonograficznych. Wszystko to przemawia silnie przeciwko obcemu pochodzeniu trzpieniowatych markerów, poddając zarazem w wątpliwość tradycyjny pogląd, zakładający jednostronną transmisję inspirujących wpływów z Veracruz, zachodzącą nieprzerwanie od czasów olmeckich aż po okres postklasyczny.

Można mieć zatem w pełni uzasadnione wątpliwości, czy kompleks gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali był importem meksykańskim. Możliwe są natomiast dwa inne i niewykluczające się wzajemnie mechanizmy jego rozwoju. Po pierwsze: aktualne dane wskazują na rozwój lokalny i ciągłość tradycji związanej z grą w piłkę, przynajmniej od czasów protoklasycznych, a być może od czasu preklasycznych kultur pacyficznego wybrzeża Gwatemali i Chiapas. Po drugie: nie

można negocjować wagi dalekosiężnych oddziaływań między elitami doliny Gwatemali i wybrzeża Zatoki Meksykańskiej. Inspiracje veracruzkańskie widoczne są w kamiennych akcesoriach do gry czy w wyposażeniu graczy, czyli kamiennych jarzmach i *hachas*, odkrytych w Asunción Mita (Jutiapa), Finca Pompeya (Sacatepequez), Jeziorze Amatitlan i w Kaminaljuyú (BORHEGYI 1980: 13). Choć tradycyjnie przypisuje się im veracruzkańską genezę, ich występowanie w znacznej liczbie w wielu częściach Mezoameryki sugeruje, że nie wszystkie musiały być importami. Jakkolwiek są niewątpliwie związane z grą (mimo tego, że ich funkcja nadal budzi wiele wątpliwości), nie mogą być użyte jako wyznaczniki veracruzkańskiej genezy całego kompleksu gry w piłkę. Wyjaśnienia obecności obcych lub ponadregionalnych cech nie należy szukać w podboju lub bezpośrednim wpływie politycznym, lecz w intensywnych kontaktach, w których lokalne elity odgrywały aktywną rolę. W Mezoameryce dalekosiężna wymiana była bardzo często istotnym źródłem bogactwa, władzy i prestiżu elit. Procesy te są najlepiej widoczne w ikonografii, a w przypadku środkowo-południowej Gwatemali w okresie środkowoklasycznym – w ikonografii naczyń regionu Escuintla, zawierającej wiele przedstawień związanych z grą w piłkę. W scenach tych nie stwierdzamy wielu bezpośrednich wpływów Teotihuacán (HELLMUTH 1987: 3–23), widzimy natomiast motywy, które odnajdujemy, szczególnie w późnym i schyłkowym okresie klasycznym, także w innych regionach Mezoameryki, między innymi w Veracruz i na Jukatanie (w przypadku gry są to na przykład motywy dekapitacji, adoracji piłki, strumieni krwi w postaci węży). Przy obecnym stanie badań nie można wskazać jednoznacznej genezy czy oczywistych prototypów wielu elementów sztuki Escuintla, wydaje się natomiast, że mamy tu do czynienia z – w pewnej mierze eklektyczną a zarazem twórczą – ikonografią wychodzącą naprzeciw oczekiwaniom lokalnych elit. Jedno jest pewne: tak jak przypuszczała Esther Pasztory (PASZTORY 1972) kompleks gry w piłkę był tylko podrzędnym kultem w imperium Teotihuacán i jako taki nie mógł być źródłem rytuału gry ani w Kaminaljuyú, ani w Escuintla.

4.3. Późny okres klasyczny

Rekordowa liczba i ogromna różnorodność typologiczna boisk świadczą o znacznej popularności gry w środkowo-południowej Gwatemali w okresie późnoklasycznym (600–800/900 n.e.). Mimo szerokiego rozprzestrzenia poszczególnych typów boisk, zwraca uwagę zróżnicowanie regionalne: *palangana* (V) przeważa w szerokim pasie rozciągającym się od departamentu Guatemala do Jalapa i Jutiapa, typ IV pojawia się prawie wyłącznie na obszarze Quiché, a typ VI w dorzeczu Motagua.

Tab. 8. Występowanie boisk późnoklasycznych

Region	Typ boiska						
	II	IV	V	VI	NZz*	NZo	NZ
Alta Verapaz						3	
Baja Verapaz	1					2	
Chimaltenango			1				
Escuintla			1				4
Huehuetenango	1	1			1		
Guatemala			37				
Jalapa			17	2		1	
Jutiapa			2	2		2	2
Progreso				7			
Quiché		21	2			1	
Sacatepequez			1				
Santa Rosa							
Zacapa				1		1	2

* oznaczenia jak w tabeli 2

Ciekawych informacji dostarczają dane na temat lokalizacji boisk w obrębie stanowiska. Przeważają struktury w ścisłym centrum ceremonialnym, ale, rzecz charakterystyczna, jest to częstsze na stanowiskach drugorzędnych lub jeszcze niższej rangi. Niektóre z boisk pojawiają się w jednej z oddzielnych grup architektonicznych na danym stanowisku (w przeanalizowanych przypadkach brak jest jednoznacznej informacji o randze takich stanowisk), a inne w częściach peryferyjnych, przy czym są to głównie boiska samego Kaminaljuyú. Na tym ostatnim, tak rozległym stanowisku rozproszenie boisk wiąże się z istnieniem licznych ceremonialno-rezydencjonalnych grup architektonicznych. Jeżeli weźmiemy pod uwagę rangę stanowisk z konstrukcjami do gry, zauważymy znaczące różnice w porównaniu z występowaniem boisk w okresach wcześniejszych. Cztery stanowiska najwyższej rangi (regionalne stolice) mają w sumie 13 boisk, 2 pochodzą ze stanowisk zaklasyfikowanych jako centra ceremonialne średniej rangi, a 16 z podrzędnych centrów. Wydaje się, że – zważywszy na mediacyjną rolę gry i jej ścisły związek z rywalizacją polityczną – istnieje zależność między liczbą i dystrybucją boisk a strukturą polityczną danego regionu (SANTLEY, BERMAN, RANI 1991). Zależność ta jest szczególnie uchwytana w korelacji między znaczną liczbą struktur do gry w podrzędnych centrach a decentralizacją polityczną. Gwałtowny wzrost liczby boisk w dolinie Gwatemali w okresie późnoklasycznym może mieć związek ze zmieniającą się organizacją polityczną, zwłaszcza w przypadku samego Kaminaljuyú, które – jak dowiedziono na podstawie innych danych – charakteryzowało się, zwłaszcza w późniejszych fazach swego istnienia, silną decentralizacją (SANDERS 1977). Centra doliny Gwatemali prosperowały długo po ustaniu wpływów Teotihuacán, a choć zmalały znacząco kontakty ze światem zewnętrznym, większość boisk wzniesiono w okresie późno- i schyłkowoklasycznym. Najpo-

wszecznym typem stanowiska było wówczas centrum składające się z niewielkiego boiska typu *palangana* i kilku piramidalnych platform wokół placu. W regionie tym rozpoznano aż 53 takie stanowiska (MURDY 1996: 95–96).

Tab. 9. Przestrzenna lokalizacja boisk późnoklasykcznych

	W centrum	W jednej z oddzielnych grup	W grupie peryferyjnej
Wszystkie	27	9	7
Tylko stanowiska o zaklasyfikowanej randze hierarchicznej			
regionalne stolice	4		6
stanowiska drugorzędne	9		
inne małe stanowiska	5		

Ciekawych informacji na temat społeczno-politycznej roli gry może dostarczyć analiza pozostałości archeologicznych w innych regionach. W Alta i Baja Verapaz spotykamy spore zróżnicowanie typologiczne boisk, przy czym współistnieją czasowo boiska otwarte (typ II: 60% w Alta Verapaz, 40 % w Baja Verapaz) i zamknięte (typy VI i VII, pojedyncze przykłady typu V). W okresie późnoklasykcznym Alta Verapaz podzielona była między dwa organizmy polityczne z regionalnymi centrami: Chichen na północy (z sześcioma centrami drugorzędnymi) i Salto na południu (z czterema ośrodkami podrzędnymi), (ARNAULD 1986: 109–118). Regionalne stolice, posiadające po dwa boiska, z których każde znajduje się w oddzielnej grupie architektonicznej, otoczone są przez stanowiska podporządkowane, posiadające tylko jedno boisko. Szczegółowa analiza wskazuje, że konstrukcje do gry w ośrodkach niższej rangi są w znacznej mierze zależne od centrum nadrzędnego w zakresie charakterystyki boiska, a także schematu jego przestrzennej lokalizacji. W północnej części, bliżej nizin Majów częstsze są boiska otwarte, typowe dla sąsiedniego obszaru, w południowej mamy więcej przykładów struktur zamkniętych, co znakomicie koresponduje z innymi danymi archeologicznymi. Późnoklasykczna północna Alta Verapaz utrzymywała ożywione kontakty handlowe z takimi nizinnymi ośrodkami Majów, jak Altar de Sacrificios czy Piedras Negras (BORHEGYI 1980: 14; ARNAULD 1986: 116–117), a południowa część wokół Salto wykazuje związki z dolinami Salama i Motagua.

W Baja Verapaz boiska koncentrują się głównie w dorzeczu Chixoy i wykazują podobny rozkład jak w Alta Verapaz. Spotykamy je na głównych stanowiskach: w Los Encuentros, kontrolującym wschodnią część doliny, i w Chitomax na zachodzie, a także w kilku pomniejszych centrach ceremonialnych. Pewien regionalizm można zaobserwować na sąsiednich obszarach Quiché i w dolinie rzeki Motagua. W samym departamencie Quiché pochodzi z tego okresu przynajmniej 31 boisk w niewielkich centrach regionalnych, z których zaledwie kilka ma rangę regionalnych stolic, reszta zaś to stanowiska niższej rangi. Są to głównie boiska w typie *palangana* obecnym na tym terenie od początku okresu klasycznego oraz w czysto lokalnym typie IV. Silny regionalizm manifestuje się w sposobie przestrzennej loka-

lizacji boisk, najczęściej tworzących rodzaj przejścia do zamkniętego placu (fig. 6). O silnej decentralizacji i rywalizacji politycznej na tym obszarze świadczy brak głównego, nadrzędnego ośrodka i obecność stanowisk podobnej rangi otoczonych jeszcze mniejszymi, podporządkowanymi osadami. Dane archeologiczne wskazują, że w środkowym okresie klasycznym i wczesnej fazie późnoklasycznego obszar ten utrzymywał żywe kontakty z nizinami Majów i z leżącą na południu doliną Gwatemali, a intensywność tych powiązań spada gwałtownie pod koniec okresu klasycznego, sugerując izolację i regionalizm (BROWN 1985). Wyrazem tej sytuacji są lokalne cechy boisk wskazujące, że rola kontaktów zewnętrznych musiała być tu mniejsza niż na sąsiednich terytoriach, czego wymownym dowodem jest brak boisk zamkniętych, mimo ich wczesnego pojawienia się w sąsiedniej Baja Verapaz czy w dolinie środkowej Motagua. W tym ostatnim regionie zaznacza się wyraźna odrębność, sugerująca istnienie dalekosiężnych powiązań z bardziej odległymi obszarami, jak Chiapas. Co ciekawe, obecność kompleksu do gry w piłkę ogranicza się tu wyłącznie do okresu późnoklasycznego. Wszystkie przebadane boiska należą do zamkniętego typu VI i jego lokalnych wariantów. Na głównych stanowiskach, posiadających więcej niż jedno boisko, konstrukcje te lokalizowane są w oddzielnych grupach architektonicznych i w uderzająco podobny sposób, niespotykany w innych regionach. Wczesne pojawienie się specyficznego rodzaju boisk zamkniętych można tłumaczyć wymianą kulturową z Chiapas (wzdłuż głównego szlaku handlowego – rzeki Motagua), skąd znamy inne wczesne przykłady tego typu konstrukcji. Z drugiej jednak strony, nie można wykluczyć ich lokalnej genezy, zwłaszcza że spotykamy tu na wprost zamknięte boiska, co sugeruje ewolucję od otwartego typu I do VI, tym bardziej, że boiska obydwu tych typów mają identyczny profil.

Aby zamknąć problematykę gry w piłkę w późnoklasycznej środkowo-południowej Gwatemali, należy wspomnieć o monumentalnej sztuce stylu Cotzumalhuapa, jaki rozwinął się u schyłku epoki klasycznej na obszarze Escuintla, gdzie, jak pamiętamy, już wcześniej pojawiła się złożona ikonografia związana z grą. Mimo że z obszaru tego znamy zaledwie pięć boisk, o funkcji rytualnej i politycznej gry, a także o jej wariantach i wyposażeniu, informują nas wyrafinowane dzieła rzeźbiarskie. W scenach krwawej ofiary pojawiają się tu władcy i gracze w pelotę, a przedstawienia pełne są rozczłonkowanych ciał, czaszek, symboli kojarzonych z bogiem deszczu Tlalokiem i wojną, jak również motywów roślinnych. Wbrew popularnej opinii kojarzącej sztukę Cotzumalhuapa z „obcymi” czy też „meksykańskimi” wpływami, wiele cech formalnych i ikonograficznych wywodzi się z wcześniejszej sztuki regionu Escuintla oraz rzeźb Kaminaljuyú z fazy Amatlé 1 (BERLO 1989: 158; PARSONS 1986: 82–83). Jednocześnie analogie stylistyczne i ikonograficzne ze sztuką czołowych ośrodków epiklasycznych, jak Chichén Itzá czy El Tajín, świadczą, iż panmezoamerykańska sieć powiązań ideologicznych obejmowała również region Cotzumalhuapa. Oprócz oczywistego rytualnego znaczenia gry, sztuka ta przekazuje również interesujące dane na temat jej społeczno-politycznych funkcji. Nieprzypadkowo głównym bohaterem gry w piłkę na Monumencie 27 z El

Baúl jest jeden z władców tego ośrodka, gdyż zwycięstwo w tym starciu zdecydowało prawdopodobnie o jego prawie do sukcesji (HATCH 1989: 185).

Podsumowując należy stwierdzić, iż mimo ogromnej popularności i powszechności, późnoklasykzny kompleks gry w piłkę w środkowo-południowej Gwatemali nie jest jednolity. W niektórych regionach posiada wiele cech lokalnych, w innych zdradza obecność kontaktów ponadregionalnych. Duża liczba boisk pochodzi z pomniejszych stanowisk otaczających główne centra, często o kilku konstrukcjach do gry. W kilku przypadkach, podrzędne stanowiska powielają typ boiska i schemat przestrzennej lokalizacji ośrodków nadrzędnych, co może sugerować istnienie pewnej kontroli nad grą i jej sformalizowaną funkcję społeczno-polityczną. Zbyt silnej kontroli przeczy jednak sam fakt częstego występowania boisk na stanowiskach niższej rangi, oznacza to bowiem, że sformalizowana gra nie była ograniczona do najwyższych elit, a dostęp do niej był zdecentralizowany. Decentralizację władzy politycznej sugerują niezależnie inne dane archeologiczne, co czyni hipotezę mediacyjnej roli gry w pelotę jeszcze bardziej prawdopodobną.

4.4. Schyłkowy okres klasyczny i wczesny postklasyczny

Problem ciągłości tradycji gry w piłkę

Kluczowym elementem prac Focha jest hipoteza o migracji plemienia Quiché z terenów położonych nad Zatoką Meksykańską, która miała nastąpić we wczesnym okresie postklasycznym (FOX 1978), a wedle późniejszych sformułowań już w schyłkowym okresie klasycznym, przy czym miała dotyczyć również innych wyżynnych grup (FOX 1987; 1991). I-kształtne, zamknięte boiska figurują w tej teorii jako istotny element argumentacji, gdyż mają być w przekonaniu autora bezpośrednim importem z Jukataniu lub poddanego silnym wpływowi meksykańskimi Wybrzeża Zatokowego. Tym niemniej, jak już wspomniano, oba typy boisk – zamknięte i otwarte – współistnieją w środkowej Gwatemali już w późnym okresie klasycznym, a szlaki możliwych wpływów wiodą do południowego Chiapas, lecz z pewnością nie do północnego Jukataniu czy Veracruz. Potwierdza to w pełni analiza pozostałości materialnych związanych z grą w piłkę w perspektywie regionalnej.

Boiska datowane na ten przejściowy okres są znacznie mniej liczne niż w poprzedzającej je epoce, jednak nadal obserwujemy współistnienie boisk otwartych typu II i zamkniętych typu VI i VII, zarówno w głównych, jak i w pomniejszych centrach. Zwraca uwagę obecność dwóch schematów przestrzennej lokalizacji (boiska zamykające plac albo prostopadle albo równolegle), z których pierwszy częstszy był w okresie późnoklasycznym, a drugi dopiero w późnopostklasycznym. Co istotne – oba typy występują w okresie przejściowym. Proces stopniowych przemian połączony z niewątpliwą ciągłością cech kulturowych uchwytany jest również w danych archeologicznych pochodzących z kilku subregionów wyżyn Gwatemali. W dolinie Chixoy, na jednym z głównych stanowisk (Los Encuentros), wzniesiono wówczas otwarte boisko, nieróżniące się niczym od wcześniejszych konstrukcji na tym terenie. Obserwuje się tu w pełni homogeniczną kulturę, w której współistnieją

lokalne elementy kultury materialnej i cechy uważane tradycyjnie za „meksykańskie” (ICHON, HATCH 1982). W szerszej perspektywie obraz jest znacznie bardziej złożony: wiele centrów klasycznych nadal istnieje, niektóre zostają opuszczone, jeszcze inne powstają właśnie w tym czasie (ICHON 1979: 68–69, 156). Co istotne, nie są znane boiska datowane na tę fazę na samym obszarze Quiché, choć najprawdopodobniej była wówczas używana większość boisk wzniesionych w późnym okresie klasycznym. Wedle modelu Foxa należałoby tam oczekiwać drastycznych przemian. Rzeczywiście, po roku 800 n.e. kilka ośrodków zostało tu opuszczonych i zastąpionych mniejszymi stanowiskami, jednak przemianom tym towarzyszy gwałtowny spadek obcych importów i kontaktów z innymi obszarami (BROWN 1985: 273–274). W innych regionach, jak Alta Verapaz (gdzie nadal konstruuje się boiska o mieszanej charakterystyce), ciągłość kulturowa z wcześniejszą epoką jest niekwestionowana, a reorientacja pojawia się nie wcześniej niż w późnym okresie postklasycznym (ARNAULD 1986: 122–125).

Hipotezę Foxa poddają w wątpliwość same dane archeologiczne, a używany przez niego argument o obcej genezie postklasycznych boisk czyni ją jeszcze mniej prawdopodobną. Przeprowadzona analiza wskazuje, że nigdzie struktury do gry nie pojawiają się jako nowy kompleks w fazie przejściowej między epoką klasyczną i postklasyczną, a zamknięte, I-kształtne boiska występują licznie już wcześniej. Wydaje się, że w okresie schyłkowoklasycznym i wczesnym postklasycznym zaznacza się raczej spadek konstrukcji boisk, niż nowa fala kultu związanego z grą. Co więcej, „nowe” typy boisk, jakie spotykamy w Gwatemali, nie są znane ani na Jukatanie, ani nad Zatoką Meksykańską. Zatem którąkolwiek hipotezę bralibyśmy pod uwagę – zakładającą przybycie obcych grup w schyłkowym okresie klasycznym lub we wczesnym postklasycznym – nie znajduje ona żadnego potwierdzenia w danych związanych z grą w piłkę.

4.5. Późny okres postklasyczny

Jak już wspomniano, w swej pierwotnej wersji teza Foxa odnosi się do późnego okresu postklasycznego i zakłada, że I-kształtne boiska konstruowane w ośrodkach Majów Quiché, którzy stworzyli w tym czasie najpotężniejszą organizację polityczną na wyżynach Gwatemali, są charakterystyczne dla imigrantów z Jukatana i Wybrzeża Zatokowego, określanych mglistym mianem Putún (FOX 1991: 214–216). Co więcej, tenże autor wraz z L.A. Parsonsem zgodnie twierdzą, że kompleks do gry w piłkę został ponownie wprowadzony w okresie postklasycznym w strategicznych ośrodkach wyżynnej Gwatemali wraz z kamiennymi trzpieniowatymi markerami inspirowanymi wpływami meksykańskimi (FOX 1987; PARSONS 1991: 210–211). Problem trzpieniowatych markerów był już przeze mnie wielokrotnie poruszany, wystarczy tylko przypomnieć, że zarówno ich funkcja, forma, jak i ikonografia są kontynuowane w bardzo zbliżonej formie od początku okresu klasycznego aż po przybycie Hiszpanów (a więc przynajmniej 1300 lat), co wyklucza hipotezę o ich późnej, obcej genezie. Jak jednak pokazano w tabeli 10, jedyny typ boisk w późnym

okresie postklasycznym, zidentyfikowany w sposób niebudzący wątpliwości, to zamknięty, I-kształtny typ VIII, którego wszystkie przykłady pochodzą z drugiej połowy okresu postklasycznego, a więc są współczesne boiskom meksykańskim, nie są natomiast znane na wybrzeżu Zatoki Meksykańskiej czy Jukatanie. Już wcześniej, bo w późnym okresie klasycznym i wczesnym postklasycznym obecny jest na interesującym nas obszarze typ VII, który różni się od swego następcy tylko wielkością stref końcowych boiska, co sugeruje nieprzerwaną ewolucję. Co więcej, profil późnoklasycznych boisk wznoszonych przez Majów Quiché jest identyczny z profilem boisk typu IV, dominujących na tym właśnie obszarze kilkadziesiąt lat wcześniej. Choć boiska te nie mają w zasadzie zamkniętych stref końcowych, to jednak wiele z nich ma ograniczony jeden z krańców przez specjalnie wzniesioną przylegającą platformę, co czyni je jeszcze bardziej podobnymi do późniejszych struktur postklasycznych.

Tab. 10. Boiska w późnym okresie postklasycznym

Region	Typ boiska	Liczba
Baja Verapaz	VIII	3
	NZz	3
Chimaltenango	VIII	4
Guatemala	NZo	1?
	VII	1?
Huehuetenango	VIII	1
	NZz	2
	VIII	8
Quiché	NZz	10
	NZ, p-z*	1
	NZz	4
Sacatepequez	NZ, p-z	1
	NZz	1?

* p-z – boiska zamknięte w jednej ze stref końcowych; pozostałe oznaczenia jak w tabeli 2

Boiska późnego okresu postklasycznego nie przejawiają takiego zróżnicowania typologicznego jak te ze schyłku epoki klasycznej i koncentrują się na bardziej ograniczonym obszarze (tab. 10), co sugeruje zmiany w popularności gry. Świadczenia gry w piłkę znikają z wybrzeża Pacyfiku, dzisiejszych departamentów Guatemala, Jalapa, Jutiapa i Alta Verapaz. Fox tłumaczy to tym, że główną funkcją gry było umacnianie politycznych więzi między autonomicznymi rodami Majów Quiché (FOX 1991: 231). Znajduje to pewne potwierdzenie, gdy przyjrzymy się ośrodkom Pokomchi w Alta Verapaz, gdzie wcześniej budowano wiele boisk, natomiast w drugiej połowie okresu postklasycznego, mimo że spotykamy tu większość budowli typowych dla stanowisk Quiché, brak jednak konstrukcji do gry w piłkę. Wiemy, że region ten był niezależny politycznie od Quiché i Cakchiqueli (ARNAULD 1986: 122–126), choć nie to mogło być czynnikiem decydującym: nie wszystkie późno-

postklasyczne boiska ograniczają się do rdzennych stanowisk Quiché lub ośrodków przez nich podbitych. Bardziej szczegółowa analiza rozprzestrzenienia boisk i ich kontekstu sugeruje, że gra spełniała istotne funkcje rytualne i społeczno-polityczne wśród różnych społeczności pozostających w żywych kontaktach i dzielących podobny typ organizacji politycznej.

Istotną cechą organizacji społeczno-politycznej Majów zamieszkujących wyżyny Gwatemali w późnym okresie postklasycznym był podział na zhierarchizowane rody tworzące podstawowe jednostki terytorialne. W przypadku Majów Quiché organizacja ich społeczności *quiché vinak* opierała się na konfederacji trzech *amak* zrzeszających podstawowe spokrewnione grupy *chinamit*, posiadające określone prawa do ziemi. Oprócz samych Quiché najwyższy poziom organizacji na poziomie *vinak* osiągnęli tylko Cakchiquele w Iximché i być może Akahal-Chajoma w Mixco Viejo. Inne społeczności tworzyły konfederacje *amak* lub luźne grupy *chinamit* (HILL 1999: 659). Według Foxa boiska na stanowiskach Quiché konstruowano w centrum między segmentami zajmowanymi przez główne rody, tak że linie podziału między nimi przecinały również samo boisko (FOX 1991: 213). Gra miałaby zatem spełniać kluczową rolę społeczno-polityczną, scalając rywalizujące ze sobą rody (FOX 1991: 220). Jako rytuał niosący złożone treści mitologiczne gra w piłkę mogła być również formą rozładowywania rywalizacji i rozstrzygania konfliktów, czego świadectwa odnajdujemy w *Popl' uuh*, mitologii Majów Quiché spisanej już po hiszpańskiej konkwiście. Gra jest tu podstawowym sposobem konfrontacji między przodkami Quiché – ubóstwionymi herosami – a bogami śmierci. Nawiązując do mitologicznego dramatu, Majowie Quiché mogli wcielać się w role swych zwycięskich przodków, traktując skazanych na klęskę wrogów jako mitologicznych przeciwników.

Wydaje się, że gra mogła odgrywać istotną rolę zarówno w konfrontacji między różnymi społecznościami, jak również między ich wewnętrznymi segmentami, co sugeruje lokalizacja boisk i ich kontekst przestrzenny. Boiska wznoszono zarówno w regionalnych stolicach, jak i ośrodkach niższej rangi. Nie na wszystkich boiskach w ośrodkach na obszarze podporządkowanym Quiché przeprowadzono badania archeologiczne, w związku z czym nie wiadomo, ile z nich wzniesiono jeszcze przed rozprzestrzenieniem się wpływów quicheańskich. W niektórych przypadkach, jak region Sacapulas, wcześniejszą datę powstania boisk sugeruje wyraźnie lokalny schemat ich przestrzennej lokalizacji, nie spotykany na stanowiskach Quiché, gdzie z kolei na centralnym obszarze wokół stolicy Uxatlán zwraca uwagę ich zunifikowany kontekst przestrzenny. Niezależność od głównych ośrodków Quiché dostrzegamy również w San Andrés Sajcabaja i w regionie Huehuetenango – Aguacatec.

Warto przyrzeć się również konkurentom Quiché, czyli Cakchiquelom. Na terytoriach Cakchiqueli boiska nie są zbyt częste i ograniczają się do głównych stanowisk, jak Mixco Viejo (fig. 12), Iximché (fig. 11) i Cucul, przy czym na obszarze tym, odpowiadającym obecnemu Chimaltenango i Sacatepequez, nie znamy wielu przykładów boisk z okresu klasycznego, za wyjątkiem kilku kon-

strukcji w typie *palangana*, co sugeruje, że typ postklasycznych I-kształtnych boisk musiał być sprowadzony z innych regionów wyżynnych. Co ciekawe, ośrodki te cechuje niemal identyczny schemat lokalizacji konstrukcji do gry. Są to stanowiska z kilkoma boiskami, z których każde znajduje się w odrębnym, podobnym strukturalnie segmencie stanowiska związanym zapewne z poszczególnymi grupami elit. Warto zwrócić uwagę, że w tych odrębnych segmentach danego stanowiska boiska zajmują identyczną pozycję. Wydaje się zatem, że główne rody strzegły przywileju posiadania boiska do rytualnej gry w piłkę, które zapewniało zinstytucjonalizowaną formę konfrontacji między różnymi społecznościami oraz, na innym poziomie, między rywalizującymi ze sobą grupami elit w obrębie tej samej społeczności. Ten typ lokalizacji boisk w odrębnych grupach architektonicznych nie jest jednakże ograniczony do późnego okresu postklasycznego. Na terenie środkowo-południowej Gwatemali spotykamy go już we wczesnym i późnym okresie klasycznym, jednak w odniesieniu do tych okresów nie mamy żadnych danych na temat struktury społeczno-politycznej grup, które użytkowały równocześnie kilka boisk w obrębie tego samego ośrodka.

5. Wnioski

Na rekonstrukcji przemian polityczno-kulturowych, jakie zachodziły na wyżynach Gwatemali w okresie postklasycznym, zaważyły zbyt dosłowne interpretacje zachowanych przekazów Majów Quiché, opowiadających o na poły mitologicznych wędrownikach. W rezultacie wielu badaczy doszukiwało się genezy tychże społeczności na terenach położonych nad Zatoką Meksykańską (CARMACK 1968; FOX 1978; 1987; 1991)⁶. Podobne relacje, odgrywające kluczową rolę w legitymizacji istniejącego porządku politycznego i dowodzące szczególnie uprzywilejowanej pozycji danej grupy, są charakterystyczne jednak nie tylko dla Quiché czy Cakchiqueli, ale i dla wielu innych grup na terenie całej Mezoameryki. Same dane archeologiczne, w tym pozostałości materialne związane z rytualną grą w piłkę, zdradzają tylko nieliczne i wybiórcze cechy „obce” czy „meksykańskie”, które jednak występują na tak rozległym obszarze, że trudno jest mówić o ich wyłącznie „meksykańskiej” genezie. Jak wspomniano, pewne cechy „obce” czy pan-mezoamerykańskie, identyfikowane z kulturą okresu postklasycznego, pojawiają się już od schyłku epoki klasycznej, wtapiając się w lokalną tradycję. Są to zarówno innowacje architektoniczne, jak i luksusowe przedmioty dalekosiężnego handlu, którego szczególna intensyfikacja przypada na czas dominacji Majów Quiché i Cakchiqueli (FOX, WALLACE, BROWN 1992). Obecność cech i przedmiotów wskazujących na silne związki środkowo-południowej Gwatemali z innymi regionami Mezoameryki zaznacza się jednak w różnym nasileniu już od okresu preklasycznego, poprzez klasyczny aż po przybycie Hiszpanów, co sugeruje, że

⁶ Jest możliwe, że kolebką Quiché była dolina Chujuyub, całkiem blisko ich późniejszych terytoriów. Nie można utożsamić ich jednak z żadnym kompleksem archeologicznym przed późnym okresem postklasycznym (BROWN 1985: 271).

podbój militarny i migracje nie są koniecznymi warunkami przemieszczania się i adaptowania obcych wpływów w obrębie i między kulturami. Jeśli przyjmiemy taki właśnie model wyjaśniający, w sposób nieunikniony będziemy musieli uwzględnić w naszej rekonstrukcji możliwość równoczesnych podbojów: centralnego Meksyku przez grupy Majów, oraz wyżyn i zizin Majów przez zbrojne watahy Meksykanów.

Narzuca się zatem pytanie, dlaczego badacze tak uparcie i z pełnym przekonaniem przypisują obcą genezę gwatemalskiej grze w piłkę zarówno w okresie klasycznym, jaki i postklasycznym? Dlaczego obszar ten miałby być niezdolny do wykształcenia i kontynuowania własnych typów boisk, mimo że świadectwa obecności samego kompleksu rytualnej gry w piłkę spotykamy nieprzerwanie od okresu preklasycznego aż po przybycie Hiszpanów? Dlaczego to enigmatycznym Majom Putún przypisuje się zasługę przyniesienia tu krwawego rytuału związanego z grą i złożonej ikonografii, jeśli wątki te manifestują się w sztuce Escuintla i stylu Cotzumalhuapa bardziej wymownie niż w jakimkolwiek innym regionie Mezoameryki? Należy to chyba tłumaczyć skłonnością badaczy do przypisywania niektórym regionom Mezoameryki większej kreatywności i do traktowania innych jako „peryferyjne” przy zupełnym niezrozumieniu zasad i skutków dalekosiężnych oddziaływań kulturowo-ekonomicznych. Nie można bynajmniej sądzić, że każdy region rozwijał się w izolacji niezależnie od makroregionalnych przemian. Wręcz przeciwnie: poszczególne terytoria mezoamerykańskiej wspólnoty kulturowej uczestniczyły w intensywnej wymianie informacji i towarów, a wynikająca stąd unifikacja ideologii, rytuału i kultury materialnej współistniała zawsze z tradycją lokalną. Rytualna gra w piłkę była niewątpliwie jednym z najważniejszych zjawisk o zasięgu panmezoamerykańskim, a towarzysząca jej ideologia i ikonografia, nierozzerwalnie związane z legitymizacją i manifestacją władzy elit, wykazują zadziwiające podobieństwa nawet w bardzo odległych regionach tego rozległego terytorium. Szczegółowa analiza danych związanych z grą w perspektywie regionalnej, w tym przypadku w środkowo-południowej Gwatemali, wskazuje jednocześnie na istnienie oczywistych cech lokalnych charakteryzujących się znaczną ciągłością i współlistniejących z elementami spotykanymi również na innych obszarach. Na interesującym nas terytorium gra cieszyła się niesłabnącą popularnością przez przynajmniej dwa tysiące lat, a w niektórych jego częściach, jak Quiché, Huehuetenango czy Baja Verapaz, boiska były wznoszone nieprzerwanie przez okres klasyczny aż po hiszpańską konkwistę. Wyróżniają się one różnorodnością cech architektonicznych oraz ciągłością tradycji w zakresie towarzyszącej im dekoracji rzeźbiarskiej i schematów przestrzennej lokalizacji miejsc do gry, unaoczniających ich społeczno-polityczne i religijne funkcje w obrębie poszczególnych społeczności.

6. Aneks

Jako podstawę tej pracy przyjęto typologię Taladoire (TALADOIRE 1981). Jest ona najbardziej uniwersalna i bierze pod uwagę najistotniejsze cechy analizowanych

struktur: plan, profil oraz, do pewnego stopnia, kontekst chronologiczny i przestrzenny. Nie ulega jednak wątpliwości, że cechy niektórych boisk pochodzących z aktualnej bazy danych nie pozwalają na ich zaklasyfikowanie w obrębie tej typologii (opracowanej dla próbki sprzed dwudziestu lat). Stąd niezbędne okazało się wprowadzenie uzupełnień i poprawek do istniejącej typologii (nowe typy lub modyfikacje oznaczono gwiazdką (*). Litera „v” [fr. *variété*] oznacza odmianę w obrębie typu.

Tab. 11. Charakterystyka boisk do gry w piłkę

Typ boiska	Charakterystyka
I	Dwie równoległe struktury ograniczające otwartą aleję; profil: talud o pionowym brzegu, pionowy mur
I, V.1	Jedna strefa końcowa zamknięta; profil: jak I
I, V.2	Jedna strefa końcowa zamknięta przez U-kształtną konstrukcję; profil jak I
I, V.3	Obie strefy końcowe zamknięte przez U-kształtne konstrukcje; profil jak I
I, V.4*	Otwarte boisko bez ławy; profil: talud o skośnym brzegu, pochyły mur
I, V.5*	Otwarte boisko z niskim murem wyznaczającym strefy końcowe; profil jak I
I, V.6*	Otwarte boisko; profil: talud o brzegu z kamiennych płyt dochodzący do wierzchu platformy, brak dodatkowego muru
II	Dwie równoległe struktury ograniczające otwartą aleję; profil: ława o skośnym lub pionowym brzegu i poziomej powierzchni, talud o małym nachyleniu, gzyms
II, V.1	Plan jak II; profil: ława o pochylej powierzchni, talud o małym nachyleniu, gzyms
II, V.2	U-kształtne konstrukcje zamykające strefy końcowe; profil jak II
III	Dwie równoległe struktury wyznaczające otwartą aleję; profil: ława i pionowa ściana
III, V.1	U-kształtne struktury zamykające obie strefy końcowe; profil jak III
IV	Dwie równoległe struktury wyznaczające aleję otwartą na jednym końcu na plac z ołtarzem; profil: ława o pionowym brzegu i poziomej lub lekko pochylej powierzchni, talud o dużym nachyleniu, gzyms
V	Boisko w formie prostokątnego placu, zamknięte z czterech stron murem; profile: słabo znane, prawdopodobnie w postaci ławy i pionowej ściany
VI	Zamknięte boisko z małymi strefami końcowymi; profil: talud o pionowym brzegu, pionowy mur
VI, V.1	Plan jak VI, profil: słabo znany, być może tylko talud
VI, V.2	Boisko z niekompletnymi strefami końcowymi, jedna zamknięta a druga ograniczona przez wolnostojącą konstrukcję lub obie ograniczone przez wolnostojące konstrukcje na osi alei do gry; profil: jak VI
VII	Zamknięte boisko z dużymi strefami końcowymi; profil: niska ława ze skośnym brzegiem i poziomej powierzchni, talud, gzyms
VIII	Zamknięte boisko z małymi strefami końcowymi; profil: ława o skośnym lub pionowym brzegu i poziomej powierzchni, talud, gzyms
IX*	Dwie równoległe struktury wyznaczające aleję z dwoma strukturami w obu strefach końcowych; profil: ława i pionowa lub subwertykalna ściana (tylko północny i północno-zachodni Meksyk)
IX, V.1*	Zamknięte boisko ze strefami końcowymi; profil: jak IX
X	Dwie struktury wyznaczające owalną aleję ze strefami końcowymi
XI	Dwie struktury wyznaczające owalną aleję bez stref końcowych
XII	Aleja do gry wyznaczona przez rzędy kamieni (tylko Antyle)
XIII*	Małe otwarte boisko ograniczone równoległymi kamiennymi ścianami (tylko północny Meksyk)
XIV	Równoległe nasypy ziemne wyznaczające aleję do gry ograniczoną na obu końcach przez dwa dodatkowe nasypy (tylko zachodnie wybrzeże Meksyku)

Skróty użyte w artykule

- ARNAULD
1986 M.C. Arnauld, *Archéologie de l'Alta Verapaz, Guatemala: habitat et société*, Guatemala.
- BERLO
1989 J.C. Berlo, *Art Historical Approaches to the Study of Teotihuacán-Related Ceramics from Escuintla, Guatemala*, in: F.J. Bove ed., *New Frontiers in the Archaeology of the Pacific Coast of Southern Mesoamerica*, Arizona State University Anthropological Research Papers 39, Tempe, p. 147–165.
- BORHEGYI
1980 S.F. de Borhegyi, *The Pre-Columbian Ballgames. A Pan-Mesoamerican Tradition*, Milwaukee.
- BROWN
1977 K. Brown, *The Valley of Guatemala: A Highland Port of Trade. Toward a systematic explanation of culture change within the Middle Classic period of the Valley of Guatemala*, in: W.T. Sanders, J.W. Michels eds., *Teotihuacan and Kaminaljuyu: A Study in Prehistoric Cultural Contact [The Pennsylvania State University Monograph Series on Kaminaljuyu]*, Philadelphia, p. 205–395.
1978 K. Brown, *Postclassic Relationships between the Highland and Lowland Maya*, in: A. Chase, P. Rice eds., *The Lowland Maya Postclassic*, Austin p. 270–281.
- CARMACK
1968 R.M. Carmack, *Toltec Influence on the Postclassic Culture History of Highland Guatemala* [Middle American Research Institute, Tulane University, Publication 26], New Orleans, p. 49–92.
- CLARK, BLAKE, HILL
1998 J.E. Clark, M. Blake, W.D Hill, *Ball court design dates back 3,400 years*, in: *Nature* 392, p. 878–879.
- COE
1990 W.R. Coe, *Excavations in the Great Plaza, North Terrace and north Acropolis of Tikal, Guatemala* [Tikal Report vol. 12, University Museum, University of Pennsylvania], Philadelphia.
- FOX
1978 J.W. Fox, *Quiché Conquest: Centralism and Regionalism in highland Guatemalan State Development*, Albuquerque.
1987 J.W. Fox, *Maya Postclassic State Formation*, Cambridge.
1991 J.W. Fox, *The Lords of Light Versus the Lords of Dark: The Postclassic Highland Maya Ballgame*, in: D.R. Wilcox, V.L. Scarborough eds., *The Mesoamerican Ballgame*, Tucson, p. 213–239.

FOX, WALLACE, BROWN

- 1992 J.W. Fox, D.T. Wallace, K.L. Brown, *The Emergence of the Quiché elite: The Putun-Palenque Connection*, in: A. Chase, D. Chase eds., *Mesoamerican Elites: An Archaeological Assessment*, Norman

HATCH

- 1989 M.P. Hatch, *An Analysis of the Santa Lucia Cotzumalguapa Sculptures*, in: F.J. Bove ed., *New Frontiers in the Archaeology of the Pacific Coast of Southern Mesoamerica* [Arizona State University Anthropological Research Papers vol. 39], Tempe, p. 167–190.

HELLMUTH

- 1987 N. Hellmuth, *Human Sacrifice in Ballgame Scenes on Early Classic Cylindrical Tripods from the Tiquisate Region, Guatemala* [Corpus of Maya Art], Culver City.

HILL

- 1999 R.M. Hill, *Los Quichés*, in: *Historia general de Guatemala*, Guatemala, p. 654–661.

ICHON

- 1977 A. Ichon, *Les sculptures de la Lagunita, El Quiché, Guatemala*, Paris.
 1979 A. Ichon, *Rescate arqueológico en la cuenca del Río Chixoy, Guatemala, Informe Preliminar*, Guatemala.

ICHON, GRIGNON-CHEESMAN

- 1983 A. Ichon, R. Grignon-Cheesman, *Archéologie de sauvetage dans la vallée du Río Chixoy 5: les sites classiques de la vallée moyenne du Chixoy*, Guatemala.

ICHON, HATCH

- 1982 A. Ichon, M.P. Hatch, *Archéologie de sauvetage dans la vallée du Río Chixoy 4: Los Encuentros*, Guatemala.

KEPECS, FEINMAN, BOUCHER

- 1994 S. Kepecs, G. Feinman, S. Boucher, *Chichén Itza and Its Hinterland. A world-system perspective*, *Ancient Mesoamerica* 5, p. 141–158.

KIDDER, JENNINGS, SHOOK

- 1946 A.V. Kidder, J.D. Jennings, E.M. Shook, *Excavations at Kaminaljuyú, Guatemala* [Carnegie Institution Pub. 561], Washington.

LOVE

- 1998 M. Love, *Economía e Ideología en el Ujuxte, Retalheu*, in: *XI Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala 1997*, p. 309–313, Guatemala.

MURDY

- 1996 C.N. Murdy, *Prehispanic Settlement and Society in the Valley of Guatemala, 1500 BC – 1524*, in: J.R. Parsons ed., *Temas Mesoamericanas. Homenaje a W. Sanders*, vol. 1, México, p. 94–107.

ORREGO

- 1998 M. Orrego, *Problemática de Multiplicidad de Estilos y Patrones Culturales en Abaj Takalik: Preclasico Medio y Tardío (800 AC – 250 DC)*, in: C. Schieber de Lavarreda ed., *Taller Arqueología de la Región de la Costa Sur de Guatemala*, Ratalhuleu, p. 54–58.

PARSONS

- 1969 L.A. Parsons, *Bilbao, Guatemala: An Archaeological Study of The Pacific Coast, Cotzumalhuapa Region* [Publications in Anthropology vol. 12, Milwaukee Public Museum], Milwaukee.
- 1986 L.A. Parsons, *The Origins of Maya Art: Monumental Stone Sculpture of Kaminaljuyú, Guatemala, and the Southern Pacific Coast* [Studies in Pre-Columbian Art and Archaeology 28, Dumbarton Oaks], Washington.
- 1991 L.A. Parsons, *The Ballgame in the Southern Pacific Coast Cotzumalhuapa Region and Its Impact on Kaminaljuyu During the Middle Classic*, in: D.R. Wilcox, V.L. Scarborough eds., *The Mesoamerican Ballgame*, Tucson, p. 195–212.

PASZTORY

- 1972 E. Pasztory, *The Historical and Religious Significance of the Middle Classic Ball Game*, in: J. Litvak King, N. Castillo Tejero eds., *XII Mesa Redonda: Religión en Mesoamerica*, Sociedad Mexicana de Antropología, México, p. 441–455.

RAESFELD

- 1992 L. Raesfeld, *Die Ballspielplätze in El Tajín, Mexiko* [Ethnologische Studien, vol. 8], Freiburg.

SANDERS

- 1977 W.T. Sanders, *Ethnography analogy and the Teotihuacan Horizon Style*, in: W.T. Sanders, J.W. Michels eds., *Teotihuacán and Kaminaljuyú. A study in Prehistoric Culture Contact* [The Pennsylvania State University Monograph Series on Kaminaljuyú] Philadelphia, p. 397–410.

SANDERS, PRICE

- 1968 W. Sanders, B.T. Price, *Mesoamerica: The Evolution of Civilization*, W.Sanders, J. Michels eds., New York.

SANTLEY, BERMAN, RANI

- 1991 R.S. Santley, M.J. Berman, T.A Rani, *The Politicization of the Mesoamerican Ballgame and Its Implications for the Interpretation of the distribution of Ballcourts in Central Mexico*, in: D.R. Wilcox, V.L. Scarborough eds., *The Mesoamerican Ballgame*, Tucson, p. 3–24.

SCHIEBER DE LAVARREDA, C.

- 1994 *A Middle Preclassic clay Ball Court at Abaj Takalik*, Guatemala, in: *Mexicon* XVI, 4, p. 77–84.

SMITH

- 1955 A.L. Smith, *Archaeological Reconnaissance in Central Guatemala* [Carnegie Institution of Washington Pub. 608], Washington.
- 1961 A.L. Smith, *Types of Ball Courts in the Highlands of Guatemala*, in: S.K. Lothrop et al. eds., *Essays in Pre-Columbian Art and Archaeology*, Cambridge, p.100–125.

STROMSVIK

- 1952 G. Stromsvik, *The Ball Courts at Copan, with Notes on Courts at La Unión, Quirigua, San Pedro Pinula and Asuncion Mita* [Carnegie Institution of Washington Pub. 596, Contribution 55], Washington.

TALADOIRE

- 1981 E. Taladoire, *Les Terrains de Jeu de Balle (Mésomérique et sud-ouest des Etats Unis)*. [Etudes Mésoaméricaines, Series II, No. 4], México.
- 1994 E. Taladoire, *El juego de pelota precolombino*, *Arqueología Mexicana*, vol. VIII, No. 9, p. 8–15.

Pre-Columbian Ballgame in South-Central Guatemala

ABSTRACT

The present article discusses the evidence of the Pre-Columbian ritual ballgame in the south-central Guatemala. The analysis of the wide range of actual data serves to verify previous interpretations concerning the origin and chronology of Guatemalan ballcourts, viewed as the mere result of the imposition of long-distance influences or as an entirely foreign complex introduced by purportedly intrusive immigrant groups. Apart from pointing out the considerable diversity of the ballgame architecture and the long continuity of associated sculptures and patterns of spatial organization, it is argued that the available archaeological data reveal important functions of the ballgame ritual in the perspective of local political landscape.

(Trad. J. Olko)

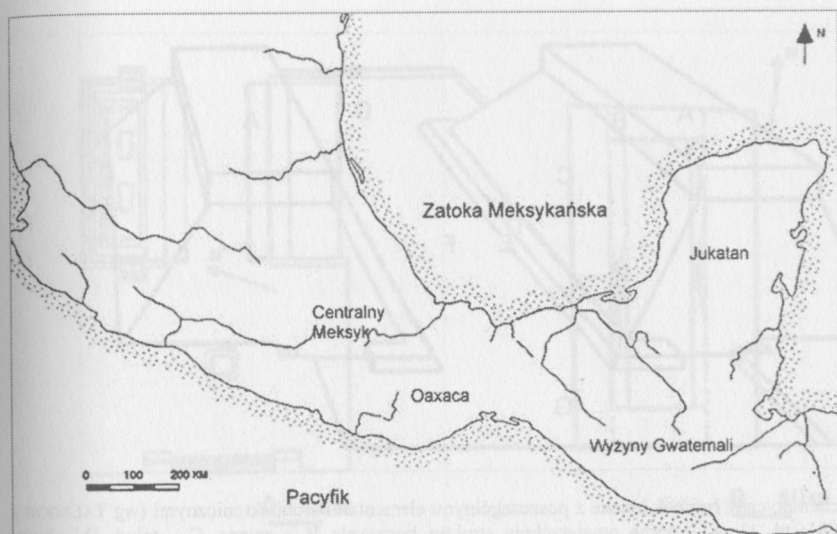

Fig. 1. Mezoameryka (wg KEPECS, FEINMAN, BOUCHER 1994)

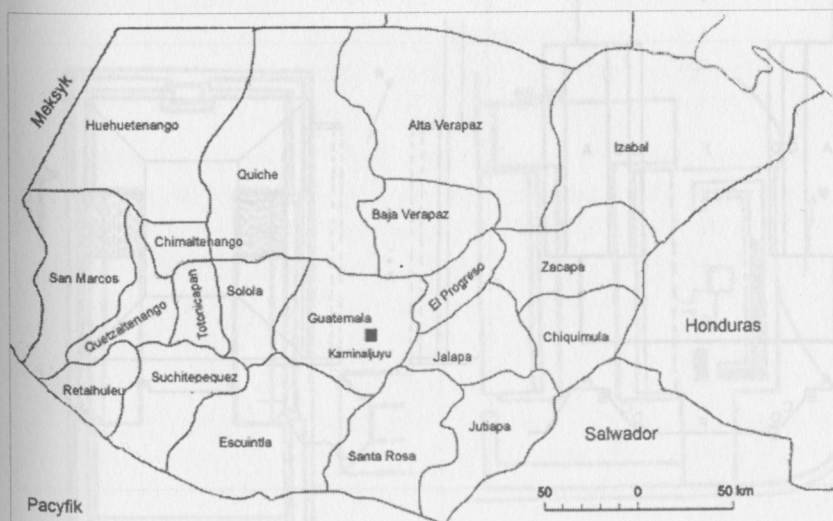

Fig. 2. Środkowo-południowa Gwatemala z obecnymi podziałami administracyjnymi

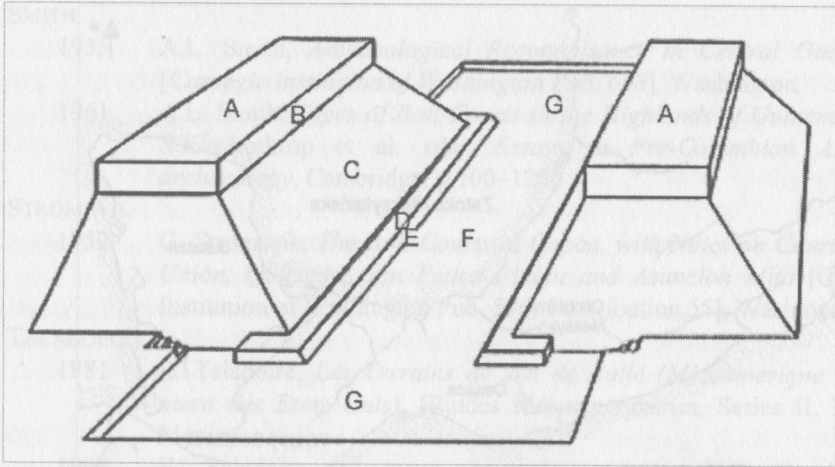

Fig. 3. Schematyczny rysunek boiska z poszczególnymi elementami architektonicznymi (wg TALADOIRE 1981: pl. 1): A – górna powierzchnia struktur bocznych; B – gzyms, C – talud, D – ława, E – brzeg ławy, F – aleja do gry, G – strefy końcowe

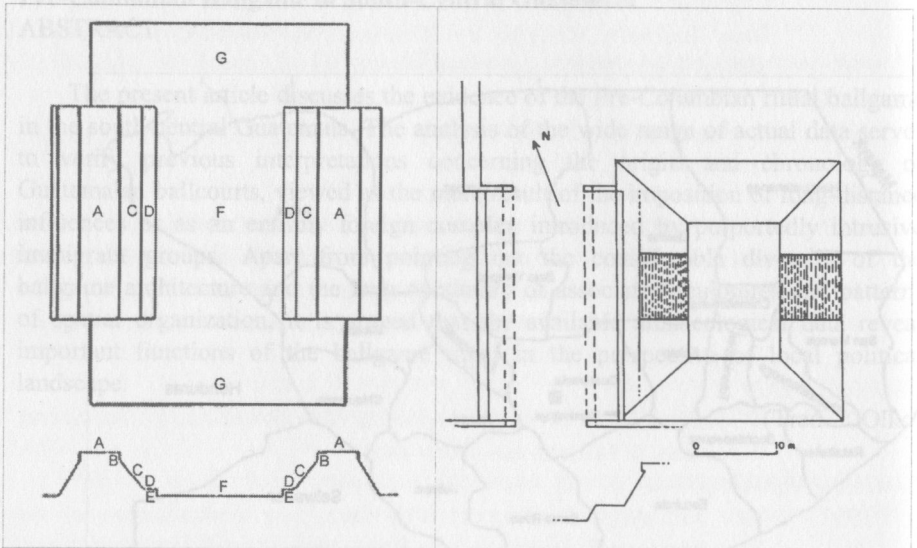

Fig. 4. Schematyczny plan boiska z poszczególnymi elementami architektonicznymi (wg TALADOIRE 1981: pl. 2)

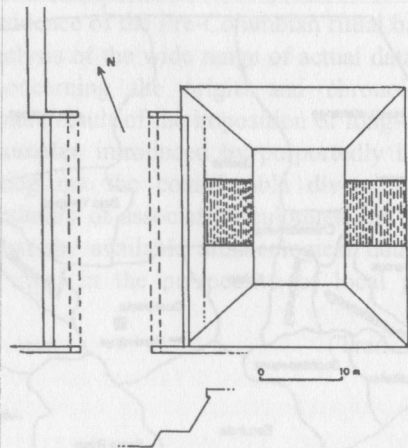

Fig. 5. Boisko w Chichen, typ II (wg Taladoire 1981: pl. 39)

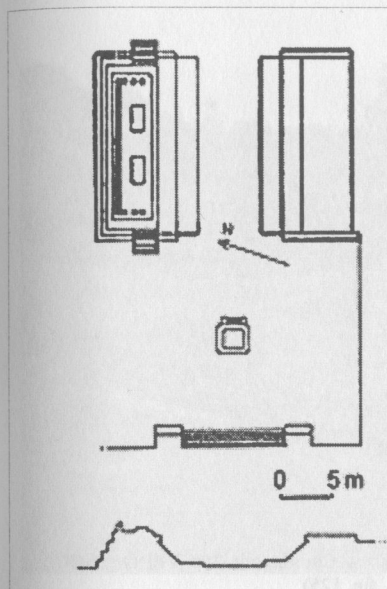

Fig. 6. Boisko w Caquixay, typ IV
(wg TALADOIRE 1981: pl. 42)

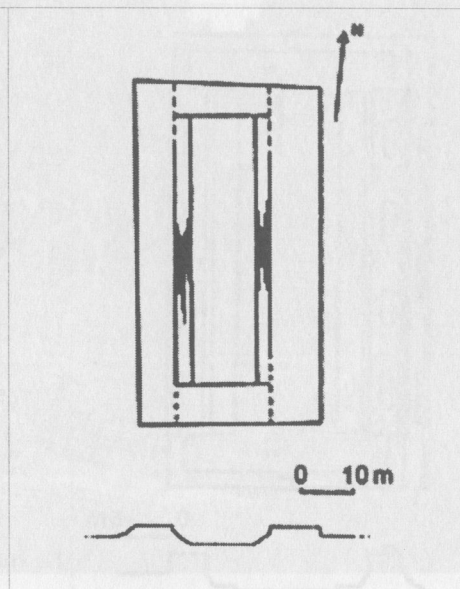

Fig. 7. Boisko w Llano Grande, typ V
(wg SMITH 1955: fig. 92)

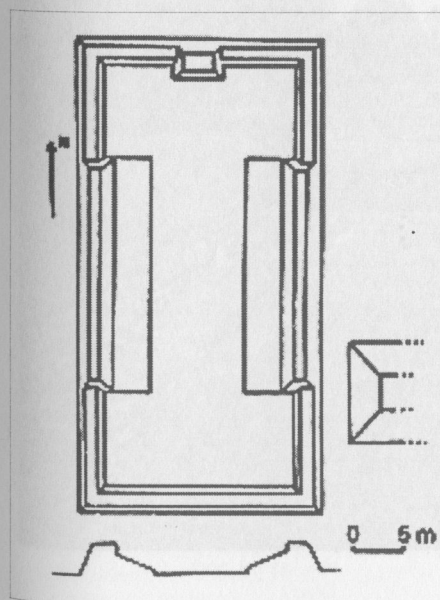

Fig. 8. Boisko w Asunción Mita, typ VI
(wg STROMSVIK 1952: fig. 15)

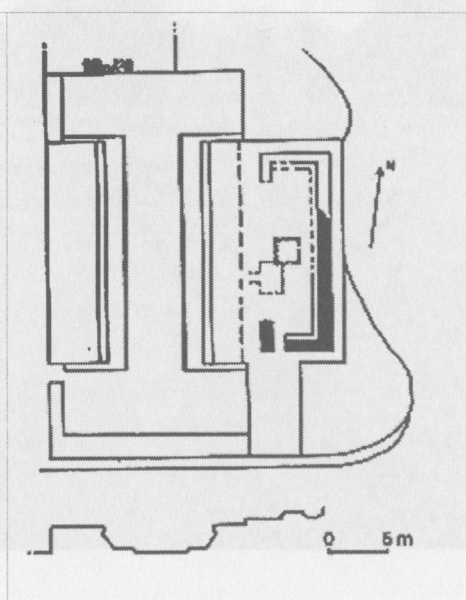

Fig. 9. Boisko w Tzicuay, typ VII
(wg SMITH 1955, fig. 86)

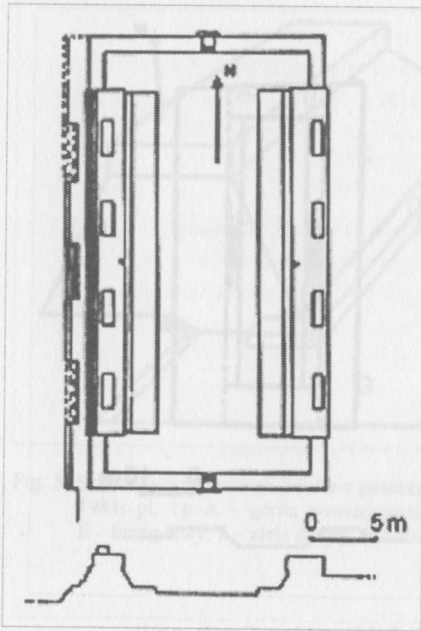

Fig. 10. Boisko w Chuitinamit, typ VIII (wg SMITH 1955, fig. 125)

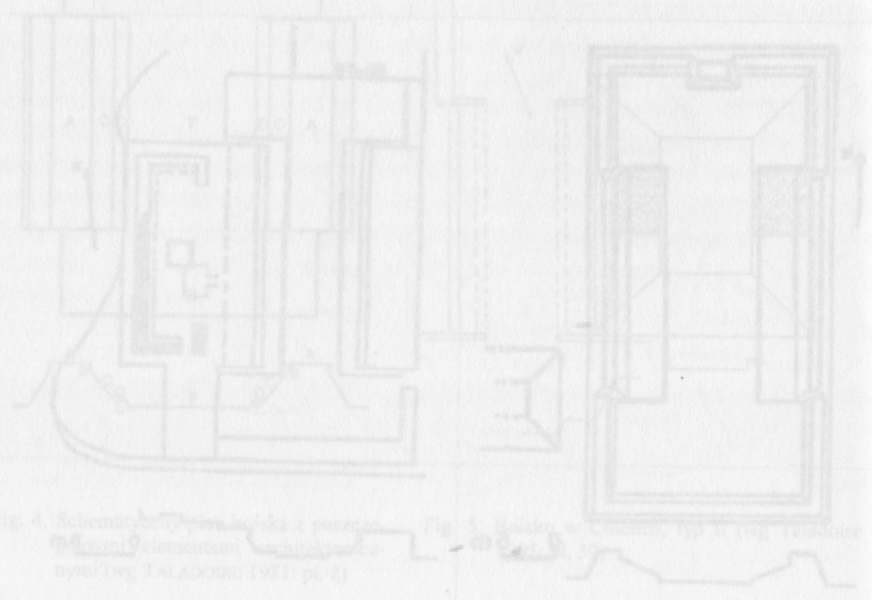

Fig. 8. Boisko w Amnawin Mita, typ VI (wg STRONKOWICZ 1922: fig. 13)
 Fig. 9. Boisko w Tairax, typ VII (wg SMITH 1955, fig. 80)

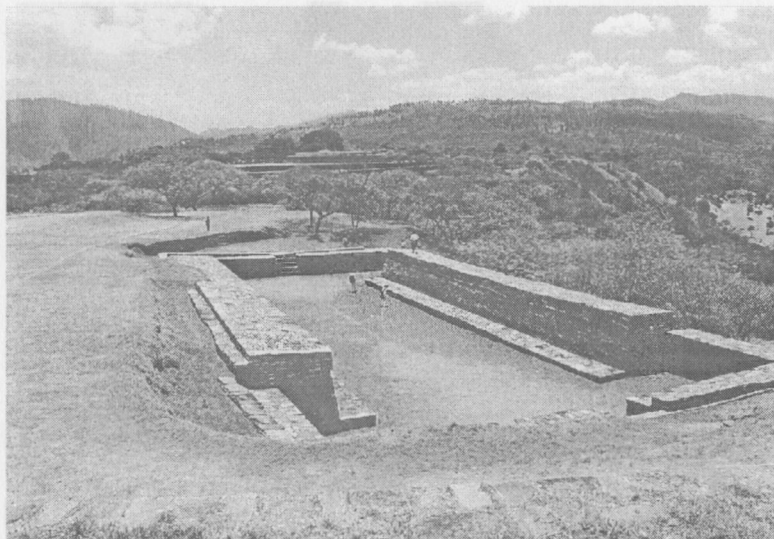

a

b

Fig. 11. Boisko w Iximché, stolicy Majów Cakchiqueli, typ VIII: a – widok ogólny; b – widok na aleję do gry (fot. J. Olko-Bajer)

a

b

Fig. 12. Boiska w Mixco Viejo, ośrodku Majów Cakchiqueli, typ VIII: a – widok ogólny na boisko 1; b – boisko 2, kamienny mur z trzępieniowatym markerem w formie głowy węża (fot. J. Olko-Bajer)